

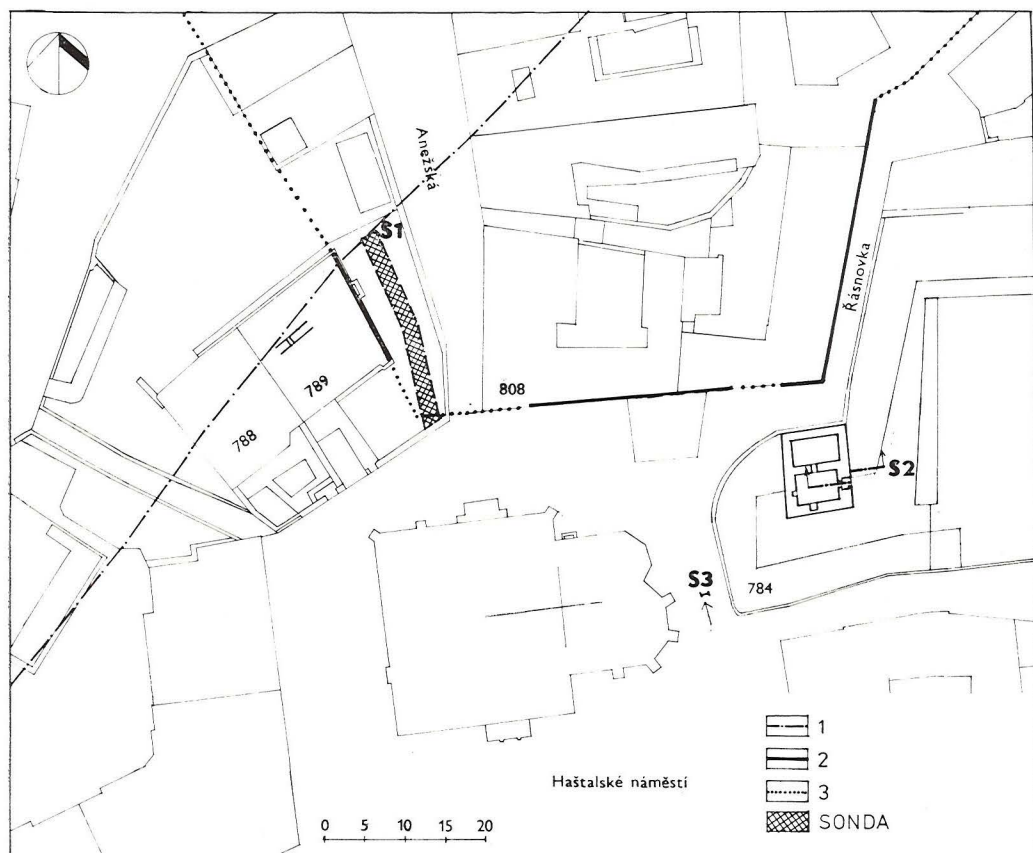
K počátkům středověkého osídlení Haštalského náměstí a jeho okolí

Předmětem našeho zájmu bude severní a severovýchodní část Haštalského náměstí, především městiště domů čp. 788–789/I a čp. 784/I, na nichž byly v poslední době v souvislosti s rekonstrukcemi a výstavbou nových objektů prováděny záchranné archeologické výzkumy.

V původním terénním reliéfu zkoumaného mikroregionu se výrazně uplatnil výškový předěl mezi terasou na jihu a vltavskou nivou v severní části našeho území.¹ Výška původní raně středověké úrovně terasy zjištěná archeologicky východně od kostela sv. Haštala na kótě 188,50 m n. m.² převyšovala nejvyšší zjištěnou úroveň vltavské nivy o 1,5–2 metry. Tento terénní zlom byl nepochybně jedním z aspektů, které spolupůsobily při formování podoby zdejšího raně středověkého osídlení.

Jedním z výsledků archeologického výzkumu je i poznatek, že dosud udávaný průběh hrany maninské terasy bude třeba částečně korigovat. Oproti geologické mapě R. Šimka³ leží celá plocha zahrady čp. 789/I bezpečně ještě ve vltavské nivě. Vyhodnocení sond východně od kostela potvrdilo, že toto území se nachází už na terase; průběh terénního zlomu je proto nutné posunout poněkud jižněji mezi uvedené lokality, pravděpodobně až těsně ke kostelu sv. Haštala. Takováto poloha v těsné blízkosti hrany nebo přímo na ní není u raně středověkých kostelíků na území Prahy ojedinělá.

Z vyhodnocení terénní situace zachycené v sondě na zahradě domu čp. 789/I vyplývá, že původní raně středověký terén tvořený písčitými holocénními náplavami vltavské nivy stoupal zvolna od řeky směrem k jihu.⁴ Nejstarší vrstvy a objekty byly zachyceny v severní části sondy, jež byla mladšími zásahy porušena nejméně. Podle nálezů keramiky, v nichž mají vysoké procento zastoupení okraje nádob s tzv. kalichovitou profilací, je možné pracovně datovat počátky zdejšího osídlení do 12. století. Přesnější datování není za současného stavu znalostí pražské raně středověké keramiky reálné. O charakteru tohoto osídlení svědčí kromě několika odkrytých jamek po kúlech a sídlištních jam nepravidelných rozměrů především charakter výplně jednotlivých vrstev a objektů. Není patrně náhodné, že tato výplň neobsahovala kromě několika kamenných úlomků žádný stavební materiál. Nalezené kusy strusky naznačují blízkost železářského či kovářského výrobního okrsku. Ve shodě s dřívějšími výzkumy, které proběhly v areálu Anežského kláštera⁵, lze analogicky na místě předpokládat provizorní lehkou dřevěnou zástavbu. Zmíněné nejstarší souvrství překrývala v severní části

Praha I – Staré Město, Haštalské náměstí a jeho SV okolí

1 – hrana maninské terasy dle Šimka 1970

2 – ohradní zeď Anežského kláštera

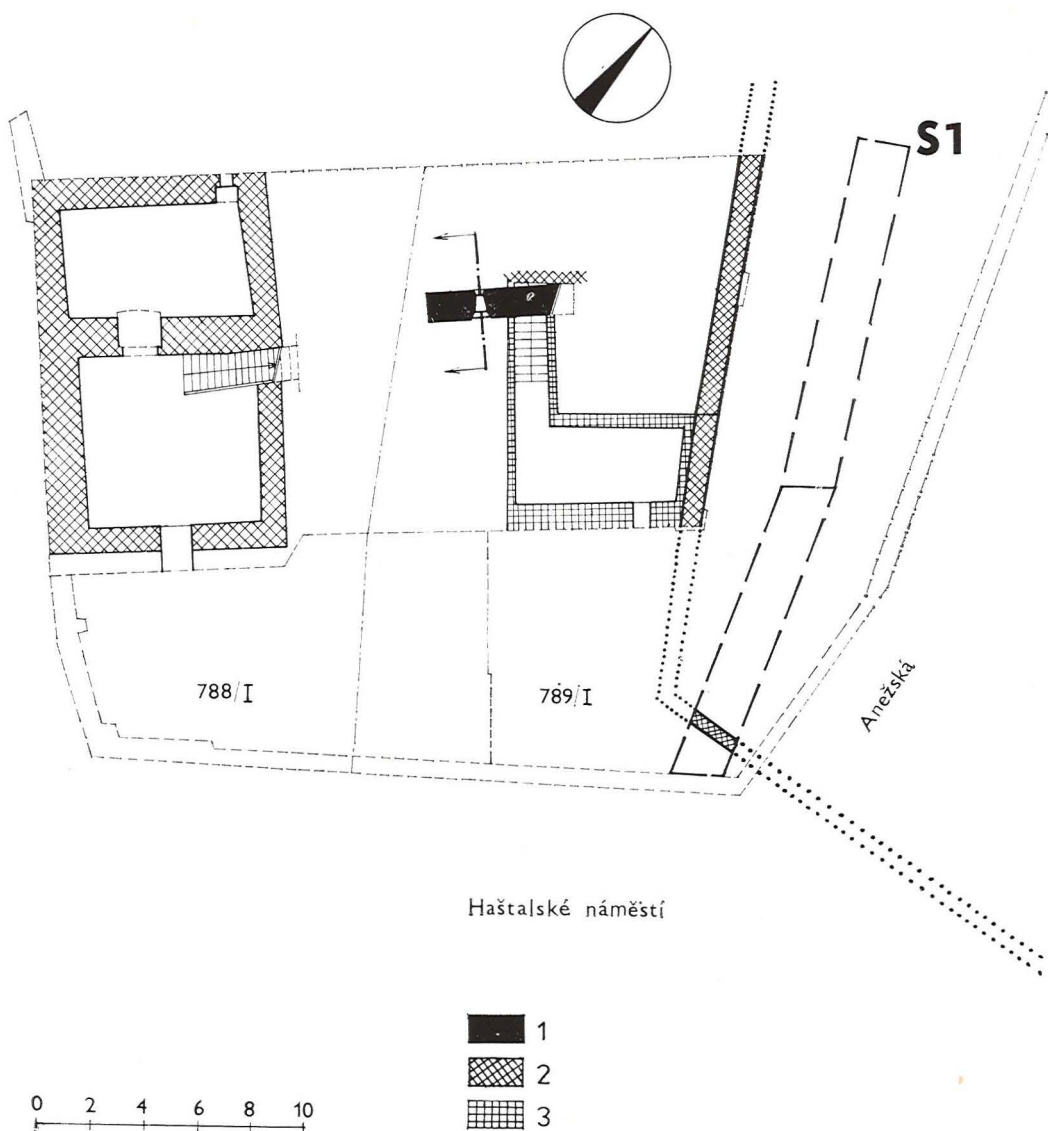
3 – její předpokládaný průběh podle Joachimové a Líbal 1956

S 1–3 archeologické sondy

sondy mohutná, více než 50 cm mocná vrstva drobné opukové drtě, vyklíňující se zvolna směrem k jihu. Tato vrstva, jejíž báze byla zachycena na úrovni 186,00–186,30, vznikla nepochybně v krátkém časovém úseku jako pozůstatek velmi intenzivní stavební činnosti v blízkém okolí. Spojujeme proto její vznik s některou z prvních etap výstavby Anežského kláštera kolem poloviny 13. století.⁶

Zajímavá situace byla zjištěna v jižní části sondy. Byl zde odkryt v délce 2 metrů úsek základů středověké ohradní zdi areálu Anežského kláštera. Archeologické zjištění tak potvrdilo a doplnilo předpokládaný průběh klášterní zdi, jak jej rekonstruovali J. Joachimová a D. Líbal.⁷ Opuková zeď o šířce 120 cm byla zahlobena do staršího objektu, jehož výplň obsahovala keramiku typickou pro 1. polovinu 13. století. Do téhož objektu byly zahlobeny tři hrobové jámy, odkryté na malém prostoru mezi původní zdí kláštera a současnou ohradní

zdi čp. 789/I. Kostry ležely podél starší zdi hlavou k západu. Jde nepochybně o část středověkého hřbitova kolem kostela sv. Haštala, který v těchto místech původně dosahoval až k ohradní zdi klášterního areálu.

Haštalské náměstí čp. 788–789/I. Půdorys sklepů se zakreslením nálezu raně středověké zdi
1 – raně středověké zdivo, 2 – gotické zdivo, 3 – renesanční zdivo

Výsledky archeologického průzkumu zahrady byly v roce 1983 doplněny záchrannou akcí uvnitř budovy čp. 789/I. Při výstavbě nového vchodu do sklepa narazili pracovníci stavby na kamennou zeď procházející pod domem téměř rovnoběžně s uliční čarou ve směru západ – východ. Výkopy odkryly více než čtyři metry dlouhý úsek jižní líce zdi, vystavěné z opukových

188,00

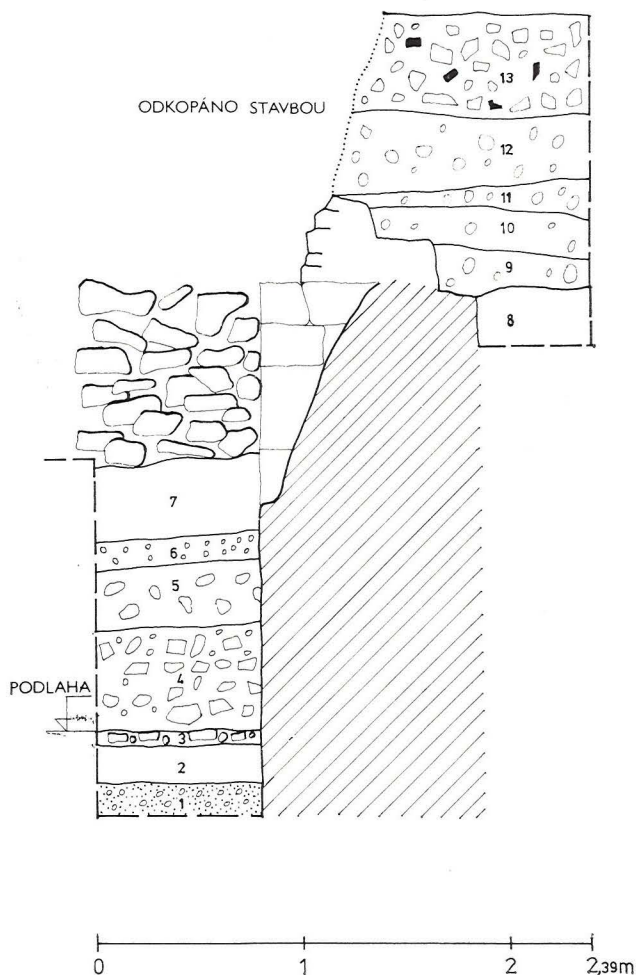
187,00

186,00

185,00

184,00

183,00

Haštalské náměstí čp. 789/I. Řez objevenou zdí s přilehlými terény

1 – štěrkopísek, 2 – písčité jíly, 3 – podlaha, 4–7 – zásyp, 8 – středověká sídlištní vrstva (?), 9–13 – zásyp

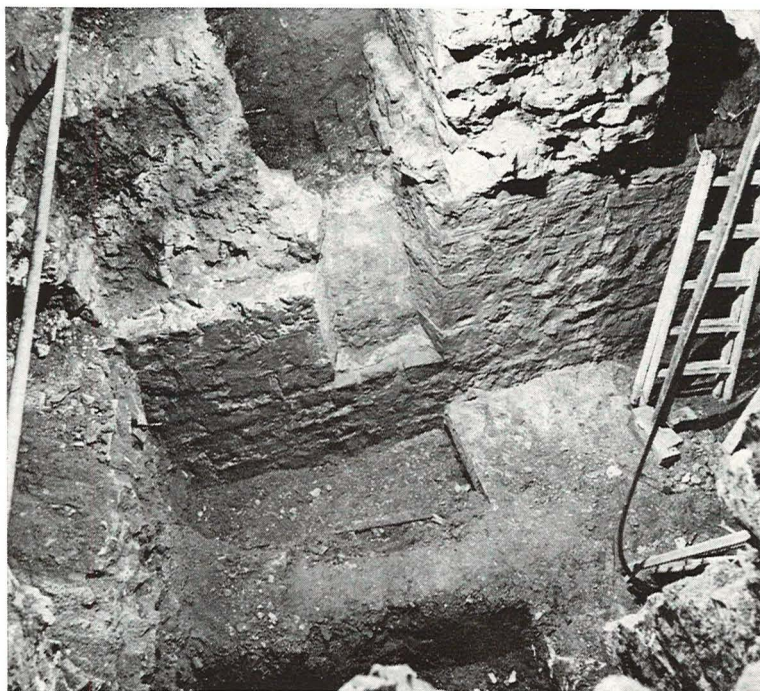
nepříliš kvalitně opracovaných kvádrů různé velikosti, jejichž výška se pohybuje mezi 20–40 cm. Ve zdi byl otevřen okenní otvor se šikmými, kvádry vyzděnými špaletami. Parapet okenního otvoru prudce klesal směrem do místnosti. Vlastní vyústění okenního otvoru vně stavby ani jeho zaklenutí nebylo zachováno. Odkrytá líce zdi byla původně omítnuta. V omítkce, která se bohužel dochovala jen ve fragmentech, bylo naznačeno podřezávané spárování. Z úrovně, které dosáhla stavba, byla u jižní odkryté líce zdi vyhloubena sonda až na podložní štěrkopísek, zachycený na úrovni 183,80. Přibližně o 20 cm výše nasedala na vrstvu šedého písčitého jílu (na řezu č. 2) původní podlaha objektu (č. 3), tvořená vrstvou oblázků a plochých kamenů spojených okrově šedým jílovitým pojivem. Všechny výše odkryté vrstvy (č. 4 až 7) měly už jednoznačně zásypový charakter. Základové spáry zdi nebylo dosaženo. Ve východní části odkrytého úseku se zeď dochovala do výšky vyšší než 2,5 m nad podlahou. Způsob zastropení není možno z odkrytého fragmentu bezpečně určit.

Z provozních důvodů nebylo bohužel možné dokončit sondu u vnější severní líce zdi. Terény vně objektu a především úroveň, ze které byla stavba provedena, zůstaly tak nepoznány. Z výsledků nedokončené sondy je možné pouze konstatovat, že vrstva č. 8 (viz řez) nemá už zásypový charakter jako všechny vrstvy nad ní (č. 9 až 13), ale blíží se svou strukturou typicky středověkým sídlištním vrstvám.⁸ Neúplnost archeologického zjištění lze pouze do určité míry nahradit výškovým srovnáním s terénními úrovněmi získanými v sondě na zahradě domu. Předpokládáme, že objevené okénko ústilo vně budovy přibližně ve výšce 186,30–186,40. Této kótě odpovídá úroveň, na které byla objevena již zmíněná vrstva opukové drtě spojená s některou z prvních etap výstavby Anežského kláštera.

Jsou-li uvedené předpoklady správné, byla podlaha odkrytého objektu zahlobena přibližně dva metry pod vnějším terénem.

Celková dispozice objektu zůstává zatím nejasná. Uvnitř domu není za současné situace možné provádět archeologický průzkum, sondáž ruční geologickou sondou nepřinesla očekávaný výsledek. Při výzkumu nebyly též získány žádné nálezy, které by pomohly určit stáří objektu. Za této situace nemůže být datování odkrytého fragmentu zcela jednoznačné. Jeho zakreslení do půdorysu současného stavu sklepů čp. 788–789 ukázalo, že nesouvisí s žádnou stavební etapou⁹ těchto objektů, a je tudíž starší. Výlučné použití opukových kvádrů, jejich opracování i způsob, jakým jsou v omítkce naznačeny podřezávané spáry, připouštějí možnost určit nalezený fragment jako pozůstatek raně středověkého osídlení. Tato možnost je podpořena i výškovým srovnáním předpokládaného vyústění sklepního okénka a terénu 13. století v blízkém okolí. Staršímu datování brání popsání charakteru zdejšího osídlení 12. století. Kamenná zástavba by se pravděpodobně musela odrazit ve výplni jednotlivých vrstev a objektů v bezprostředním okolí.

V roce 1966 došlo k demolici památkově chráněného objektu čp. 784/I na rohu Haštalského náměstí a Řásnovky. Proto zde byl proveden hloubkový stavebně historický průzkum, jehož výsledek byl již v následujícím roce publikován.¹⁰ Nejzávažnějším výsledkem průzkumu byl objev jednotraktového mírně obdélného domu 10,20 × 8,50 m. Podle síly zdí se jednalo o typ věžovitého izolovaně stojícího domu, který vznikl kolem poloviny 13. století. Bohužel, souběžně se stavebně historickým průzkumem nebyl proveden archeologický výzkum ani

Haštalské náměstí čp. 789/I. Celkový pohled na odkrytou zeď od jihu

vlastního objektu, ani jeho bezprostředního zázemí. Teprve v dubnu 1977 (!), už v souvislosti s bagrováním staveniště, provedl na parcele záchranný výzkum Zdeněk Dragoun. Z časových důvodů se musel omezit na dokumentaci řezů terénních situací a jejich vzorkování. Jednotlivé profily byly voleny tak, aby pokud možno zachytily situaci v celé ploše. Jeden z řezů byl dokumentován i u východní stěny objeveného raně středověkého domu.¹¹

Poznatky ze záchranného výzkumu, byť kusé a fragmentární, spolu se současnými znalostmi geomorfologické situace dovolují nyní doplnit závěry studie z roku 1967. Již jsme se zmínili o tom, že městiště čp. 784/I leží na maninské terase (IVa). Zachycené úrovně podložního hlinitopísčitého náplavu na sledované ploše (188,52–188,27) odpovídají povlovnému sklonu původního terénu k řece před hranou terasy. Detailní průběh hrany není zatím možné pro nedostatek dokumentačních bodů exaktně rekonstruovat. Podle autorů stavebně historického průzkumu věžovitý domů jsou jeho základy zahlobeny do šterkopísku s výjimkou severovýchodního rohu, kde byl zjištěn jemný hlinitý písek. Nabízí se proto otázka, nelze-li v místech této anomálie hledat počátek terénního zlomu terasy. Dům by pak byl vysunut přímo na její hranu, což by vyhovovalo vzhledem k jeho excentrickému umístění v uvažované parcelaci.

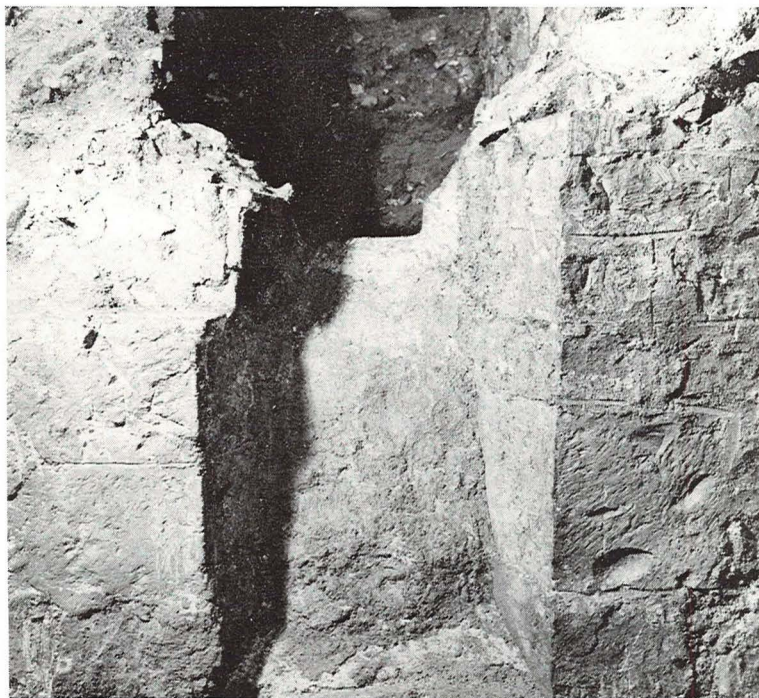
Odkryté podlaží raně středověkého domu bylo autory průzkumu označeno jako přízemí, které se nárůstem okolního terénu postupně dostalo pod jeho úroveň. Po sestavení ideálního

řezu vnějšími i vnitřními terény stavby u její východní stěny (viz obr.) a jeho vyhodnocení a interpretací se ukázalo, že původní podlaha objektu byla zapuštěna minimálně metr pod úroveň okolního terénu.¹² Podobně musel být zahlouben i práh původního vchodu objevený na jižní straně stavby. Z úrovně sterilních písčitých vrstev (188,47) je také dobře patrný vkop pro základy stavby.

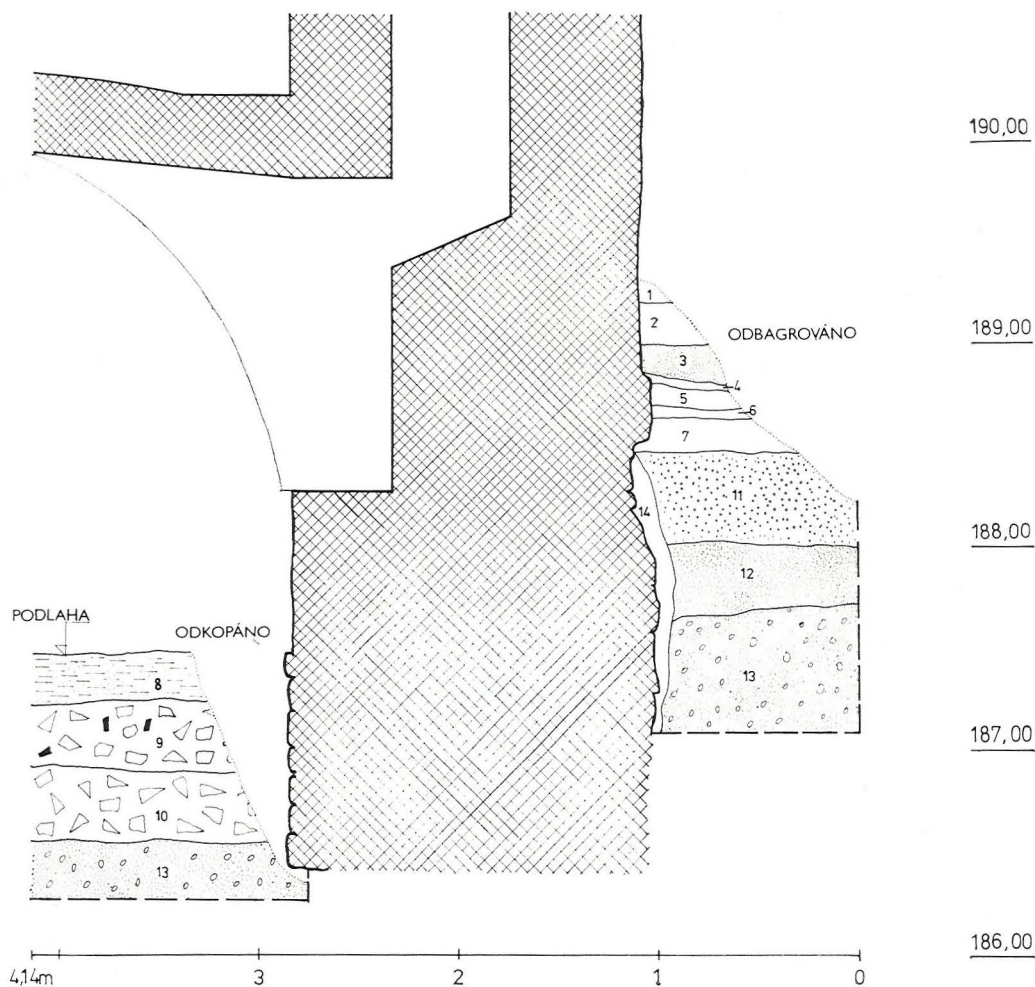
Nálezy získané průzkumem, především zlomky keramiky, nebyly dosud zpracovány. Za současné situace lze po prohlídce celého souboru konstatovat, že v něm zcela chybějí tvary a prvky typické pro pražskou keramiku 12. století. Nejstarší nálezy lze bezpečně zařadit do následujícího století, spíše však až do jeho druhé poloviny. Toto zjištění zhruba koresponduje s datací objektu, ke které dospěli autoři průzkumu na základě stavebně historické analýzy.

Nejstarší nálezy získané archeologickým výzkumem městiště lze podle autora výzkumu datovat do 1. poloviny 13. století. Šlo o nálezy běžného sídlištního charakteru s doklady řemeslné výroby (struska, odpad při výrobě kostěných knoflíků). Časový ani funkční vztah těchto nálezů k odkrytému domu výzkum nevyřešil, pouze hypoteticky lze uvažovat o tom, že odkryté fragmenty náležely sídlišti, které časově předcházelo výstavbě domu.

Haštalské náměstí čp. 789/I. Detail odkrytého okénka

Stručné zhodnocení novějších archeologických výzkumů v mikroregionu severní a severovýchodní části Haštalského náměstí především znovu potvrdilo těsnou vazbu raně středověkého osídlení ke geologické a geomorfologické situaci. Informace, získané rozbořem této situace, mají vysokou vypovídací hodnotu, ne vždy zcela docenovanou. Výzkumy prokázaly,

Haštalské náměstí čp. 784/I. Generalizovaný řez východní stěnou objeveného domu s přilehlými terény

1-10 – vrstvy vzniklé antropogenní činností

11-12 – podložní hlinité písky

13 – štěrkopísek

14 – základový vkop stavby

že i v našem zájmovém území bylo osídlení maninské terasy mladší než osídlení vltavské nivy, což koresponduje s dosavadními názory o postupu osídlení Starého Města směrem od řeky.¹³ Počátky osídlení terasy lze hledat teprve v 1. polovině 13. století. Výzkum zatím, byť nepřímě, nepotvrdil předpokládanou románskou stavební etapu kostela sv. Haštala,¹⁴ neboť nejstarší osídlení je přibližně stejně staré jako první známá zmínka o kostele z r. 1234.¹⁵ Eventuální vztah tohoto kostela k osídlení 12. století v nivě, na ploše pozdějšího Anežského kláštera, nelze archeologickými metodami doložit.

Průběh 13. století s sebou přinesl nejen výraznou odsídlovací vlnu plochy terasy, ale i změny v charakteru zástavby nivy. V druhé polovině tohoto století registrujeme v okolí budovaného klariského kláštera jak v nivě, tak na terase čilý stavební ruch, jehož výsledkem byly i zmíněné nálezy raně středověkých domů. V této době, v době bouřlivého rozmachu Starého Města, vznikla zřejmě i komunikace odkrytá záchranným výzkumem na Haštalském náměstí mezi kostelem a čp. 784/I.¹⁶ Otázkou zůstává, zdali v této době dochází k přeparcelování území. V této souvislosti lze litovat ztráty jedinečné příležitosti, k níž došlo na městišti čp. 784/I. Archeologický komplexní výzkum celé parcely, tj. hlavního objektu i jeho zázemí, tak zůstává jedním z hlavních úkolů pražské archeologie středověku.

POZNÁMKY

¹ Záruba, Q.: Geologický podklad a základové poměry vnitřní Prahy, Praha 1948

² Zd. Dragoun v roce 1977 při záchranném výzkumu městiště čp. 784/I; nepublikováno. Nálezová zpráva č. 8095/78 v ARÚ ČSAV Praha

³ Šimek, R.: Podrobná inženýrsko-geologická mapa v měřítku 1:5000, list mapy Praha 7-1, Praha 1970
Jiné vymezení hrany terasy u Q. Záruby, I. c., mapa v příloze. Tyto rozdíly jsou způsobeny nedostatkem kvalitních bodů v této oblasti.

⁴ Na téměř třiceti metrech délky sondy přibližně o jeden metr, ze 185,60 m na 186,80 m. Výzkum Pražského střediska proběhl v letech 1980–1981.

⁵ Borkovský, I.: Klášter bl. Anežky Přemyslovny v Praze I, ČSPSČ LXIII, 1955, s. 24–35; týž: Výzkum v klášteře bl. Anežky v Praze I, AR VIII, 1956, s. 194–204

⁶ Např. Soukupová-Benáková, H.: Přemyslovské mauzoleum v klášteře bl. Anežky Na Františku, Umění XXIV, 1976, plánek na s. 194

⁷ Joachimová, J., Líbal, D.: Na troskách mužského kláštera Na Františku, Ochrana památek 1956, plánek na s. 22

⁸ Toto konstatování nemá samozřejmě povahu důkazu.

⁹ Podle stavebně-historického průzkumu SÚRPMO, viz pasport z r. 1960

¹⁰ Mayer, J., Vodičková, J.: Nález domu U věže, Staletá Praha III, 1967, s. 142 ad.

¹¹ Nálezová zpráva č. 8095/78 v ARÚ ČSAV Praha

¹² Podlaha objektu nebyla objevena, i když sondy v budově byly vykopány na základovou spáru obvodové zdi. Výška podlahy byla určena podle ústupků ve zdivu. V celé situaci chybí interpretace tří kulturních vrstev o celkové mocnosti téměř 70 cm (na řezu č. 8–10) objevených mezi niveletou podlahy a polohou šterkopísku. Řešení jejich chronologického nebo funkčního vztahu k objektu bylo možné pouze archeologickými metodami.

¹³ Tento názor vyslovila už Pavlí, I.: Pražská keramika 12. až 13. století, Praha 1971, mapa na s. 111

¹⁴ Např. Čarek, J.: Románská Praha, Praha 1947, s. 207

¹⁵ CDB III/1, č. 62, s. 65ad.

¹⁶ Nálezová zpráva Zd. Dragouna z r. 1978 v Pražském středisku